

AS Glommendalens Kisgruber og gruvedrift i Vingelen og Dalsbygda

Nordøsterdalsmuseet er i gang med ordning av det omfattende arkivet etter Folldal Verk. Der var det også noe materiale etter et firma som het AS Glommendalens Kisgruber, som fra 1949 vart styrt fra Folldal. Dette er årsaken til at arkivmaterialet havna der. Glommendalens Kisgruber vart danna som daterselskap av Sulitelma Aktiebolag i forbindelse med undersøkelser av, og ei mindre drift i, Vingelsgruva og Fossgruva (Dalsbygda) i åra 1914-20, uten at det noen gang vart starta ordinær drift i noe større omfang.

Denne artikkelen skal i hovedsak dreie seg om den virksomheta som foregikk i Vingelsgruva og Fossgruva i regi av Sulitelma Aktiebolag og AS Glommendalens Kisgruber i nevnte tidsperiode.

Etter artikkelen er det ei lita ordliste med forklaring av en del gruvetekniske ord.

Innledning

Gruvedrift er en gammel industri i Fjellregionen. I nær sagt alle bygder har det vært drevet gruver i større eller mindre målestokk gjennom tidene, helt fra litt utpå 1600-tallet.

På begynnelsen av 1900-tallet vart

det generelt ei fornya interesse for gamle forekomster som gjerne ikke hadde vært drevet på mange år. Industrialiseringa i Norge skjøt fart, og første verdenskrig førte til større etterspørsel etter metaller. De stigende prisene gjorde det da aktuelt å undersøke tidligere uinteressante forekomster.

Både i Vingelen og Dalsbygda hadde det vært gruvedrift tidligere. Og fra aller først på 1900-tallet var flere interessenter på banen, uten at det vart noen stor virksomhet. Ved Fossgruva i Dalsbygda var det ei viss aktivitet noen år rundt 1915, og i Vingelen mest i tida fra omkring 1915 til 1920. Interessentene bak selskapet AS Glommendalens Kisgruber var i hovedsak svenske Sulitelma Aktiebolag, som hadde overtatt rettighetene til gruvene i Gruvvola i Vingelen og Fossgruva i Dalsbygda, og drev undersøkelsesdrift noen få år. Undersøkelsene konkluderte med muligheter for å sette i gang ordinær drift, og det vart arbeid med planer om både taubane og oppredningsanlegg. Men etter at verdenskrigen var over i 1918, vart tidene raskt dårligere og prisene på produktene falt, og det vart ikke noe av satsingen. AS Glommendalens Kisgruber var i mange år framover "et sovende selskap" som kun vedlike-

holdt sine rettigheter.

Her skal jeg først si litt kort om den tidligere historia til Vingelsgruva og Fossgruva. Deretter kommer jeg inn på interessentene bak undersøkelsene i tida rundt 1915 og dannelsen av AS Glommendalens Kisgruber, og den virksomheta som da foregikk i Vingelen og Dalsbygda fram til 1920. Til sist kommer noen avsluttende bemerkninger.

Vingelsgruva

Det har vært gruvedrift langt tilbake i tida i Vingelen. Et kobberverk fins inntegnet på et kart fra 1723. Det var gruver flere steder, både i Nonsvola og i Vardtjønnområdet, men det var mest aktivitet i Kletten og Gruvvola. Delvis var forskjellige gruver drevet på samme tid av ulike interessenter, og det var ikke

fritt for en viss krangel mellom partene. Området lå jo innafor Røros Kobberverk sin sirkumferens, så dette selskapet hevdet sin driftsrett her og motarbeidet andre som prøvde seg. Rørosverket drev gruvevirksomhet i Vingelen i perioder fram til 1804. Så drev ei kort tid et interessentskap som bestod av hovedsakelig lokale haugianere visstnok den samme gruva som Rørosverket hadde drevet. Også Frederiks Gaves kobberverk i Folldal drev virksomhet i Vingelen i perioden 1804-19, muligens på andre skjerp i området. Et kart fra 1916 har navnet Folldalshullet på en synk litt nord for de to sjaktene oppe på Gruvvola. Rørosverket tok oppatt drifta i 1821, men dette innstilte virksomheten i Vingelen i 1835. Sia var det ingen virksomhet før aller først på 1900-tallet.

Fra 1902 drev noen få rørosinger

Fra gruveområdet oppe på Gruvvola i Vingelen. Her var det to sjakter som begge vart gjenfylt i 1970-åra, og det er spor etter noen synker. Foto: Arild Alander / Nordøsterdalsmuseet.

under ledelse av Jon Garmager ei lita drift. Et selskap under navnet AS Dovre lensa gruva aller først på 1900-tallet, og professor Johan H. L. Vogt undersøkte den i 1907. Året etter vart den undersøkt av bergingeniør John Johns. AS Dovre leide driftsretten og nevnte Johns leda arbeidet. Stiger var Knut Kleven fra Kvikne. Gruva var ferdig lensa omkring årsskiftet 1907-8 og vart oppfart og undersøkt, men det vart ingen vidare virksomhet før Sulitelma Aktiebolag kom inn i bildet i 1914.

Fossgruva

Også Fossgruva har ei eldre historie. Funnet skal være kjent allerede på 1700-tallet, og Røros Kobberverk drev ned to små sjakter her i perioden 1808-

12. Men sia skjedde det ingenting før etter forrige århundreskiftet.

Firmaet H & F Backe i Trondheim mutet forekomsten i 1905, lensa gruva og satte året etter i gang ei mindre drift med 4-5 mann og en stiger. Stigeren var først en Grøtaadal, men i 1907 overtok Halvard Johnsen jobben. Han vart ved Fossgruva helt til drifta opphørte, og hadde seinere i flere år oppsyn med gruva og eiendommene forøvrig. I 1912 var belegget 18 mann pluss stigeren.

Gruva vart nå drevet ned omkring 70 meter, og fram til 1914 var produksjonen på opp til 2500 tonn i året, gjennomsnittlig omkring 1700 tonn. Malmen vart skeida i nærheten og så transportert med hest på vinterføre omkring 16 kilometer til Os stasjon. Med lass på fra knapt tonnet og oppover, vart

Ved Fossgruva vart det i 1907 satt opp ei eldre tømmerbygning som inneholdt både kontor og oppholdsrom for stigeren, samt vaskerom og mannskapsrom. Huset gikk under navnet Gruvstuggu.

Fotograf ukjent, repro: Jon Holm Lillegjelten.

det mange lass og ei stor virksomhet med kjøring av malm fra Fossgruva om vintrene.

I 1907 vart ei tømmerbygning kjøpt og flytta til gruva. Den gikk under navnet gruvstuggu, og hadde kontor og oppholdsrom for stigeren, samt vaske-rom, i første etasje, og mannskapsrom i andre etasje.

I 1910 vart det bestemt å satse på elektrisk drift. Rett ned for gruva var det en foss i Vangrøfta, og det vart bygd demning øverst i fossen og ei rørgate på omkring 300 meter ned til en kraftstasjon. Dette stod ferdig vinteren 1911. Dermed hadde en strøm til gruveheis, vannpumper og en kompressor til drift av bormaskiner, samt litt lys.

H & F Backe drev ei mindre virksomhet her fram til de overlot gruva til Sulitelma Aktiebolag i 1915.

Eierskap og ledelse i Glommendalens Kisgruber

AS Glommendalens Kisgruber vart stifta 13. juli 1917. Selskapets sete og hovedkontor var i Kristiania, og det ser ut til at overdirektør Holm Holmsen var den som styrte selskapet. Holmsen var ”Teknisk overdirektør for Sulitelma Aktiebolags gruber”, og hadde kontor i Holmenkollen i Kristiania. Det var nettopp svenskeide Sulitelma Aktiebolag, som hadde starta undersøkelser i Vingelen i 1914 og i Dalsbygda året etter, og som stod bak stiftinga av AS Glommendalens Kisgruber. Sulitelma Aktiebolag var hovedaksjonær med 7470 av 7490 aksjer. Det var altså et stort gruveselskap som egentlig stod bak virksomheten i Vingelen og Dalsbygda. Aller først i 1920-åra vart hovedkontoret for AS

Glommendalens Kisgruber flytta til Sulitelma.

I 1929 beslutta generalforsamlinga i AS Glommendalens Kisgruber oppløsning og likvidasjon av selskapet og overdragelse av dets eiendeler og rettigheter til et nytt selskap. Dette skulle ha samme navnet, og det skulle ha sete i Norge og helt norsk styre.

Det nye selskapet vart stifta på overrettssakfører Rasmus Martinius Blackstad Schjølbergs kontor i Bodø 17. juni 1929. Schjølberg var hovedaksjonær med 28 aksjer. Dessuten hadde direktør Andreas Quale og overingeniør Kjell Lund, begge ved Sulitelma Aktiebolag, en aksje hver. Schjølberg og Quale hadde også vært aksjonærer i det tidligere selskapet. Selskapets forretningskontor var i Sulitelma.

Bergingeniør Ferdinand P. Egeberg i Oslo overtok Quales ene aksje i 1942 og 27 av Schjølbergs aksjer i 1945. Schjølbergs siste aksje vart overtatt av J. H. Støre i 1945 og i 1949 overdratt til kontorsjef Knut B. Lundgren ved Folldal Verk. Kjell Lunds ene aksje vart i 1945 overdratt til ingeniør Joh. G. Engzelius, og i 1949 vidare til direktør Leiv Løvold ved Folldal Verk. Nevnte Ferdinand P. Egeberg var en av stifterne av Folldal Verk AS i 1938 og fortsatt aksjonær, og dermed var AS Glommendalens Kisgruber fra 1949 styrt derfra. Ei anmerking sendt til handelsregisteret forteller at selskapets forretningskontor fra 1949 var i Folldal. Folldal Verks styre beslutta i 1949 å overta fra AS Sulitelma Gruber samtlige rettigheter og aktiva vedrørende AS Glommendalens Kisgruber med unntagelse av administrasjonsboligen i Vingelen. Denne flotte villaen vart på samme tida solgt og flytta til Hol-

menkollåsen i Oslo.

En ser på fristbevillingene som stadig måtte fornyes at disse i 1920-åra gikk i Sulitelma Aktiebolags navn. Fra 1930 overtok AS Glommendalens Kisgruber, altså etter at det nye selskapet var stifta. Dette hadde adresse Sulitelma fram til i 1944. Så var selskapets adresse Oslo, noe som nok henger sammen med Ferdinand P. Egebergs overtagelse av aksjemajoriteten på den tida. Han stod for selskapet fram til 1949, hvoretter det som nevnt vart styrt fra Folldal.

Det vart foretatt en del ned- og avskrivning av aktivaposter i regnskapet til AS Glommendalens Kisgruber ved utgangen av 1963, men noen poster vart overført til nytt år. Selskapet eksisterte altså fortsatt i en del år. Det vart først sletta fra Nord-Østerdal Handelsregis-

ter per 3. september 1981 for fusjon med Folldal Verk AS.

Sulitelmas og Glommendalens virksomhet i Vingelen og Dalsbygda

Holm Holmsen fikk håndgivelse på "Vingelen grube" i 1914 og "Fosgruben" i Dalsbygda i 1915. Gruvene ligger i ei sone Folldal – Meråker i det såkalte Trondheimsfeltet, og består av kobber- og svovelertser. Undersøkelser av gruveene vart foretatt i regi av Sulitelma Aktiebolag. Det dreide seg om røsking og diamantboring (kjerneboring), samt minering i stoll- og synkdrifter. Med tidens gode priser på produktene kobber og svovel, så en muligheter for å få til drift, og etablerte selskapet AS Glommendalens Kisgruber.

Det var relativt livlig virksomhet ved

Tippene ved Nystollen eller Midstollen ruver ganske godt oppe i bjørkelia.

Foto: Arild Alander / Nordøsterdalsmuseet.

begge gruvene under første verdenskrig, med opp til 30-40 mann på hvert sted. Parallelt med stoll drift og undersøkelser i gruvene, vart en del malm fra berghaldene ved gruvene, og etter hvert noe nytt utdrevet fra gruvene, kjørt til jernbanestasjonene i Tolga og Os for videre transport. Dette salget ga noen inntekter, sjøl om det neppe var vesentlige beløp i forhold til det som vart investert i undersøkelser og oppfaring av gruvene, og eiendomskjøp og oppbygging med tanke på ordinær drift.

Det vart gjennomført en god del diamantboring både ved Vingelsgruva og ved Fossgruva. Dette vart utført av svensker fra firmaet Svenska Diamantbergborrnings Aktiebolaget, Stockholm. Dette arbeidet pågikk hovedsakelig i 1916.

I mars og april 1917 vart det i Sulitjelma gjennomført forsøksoppredning av malm fra gruvene, og rapporten etter dette er underskrevet i mai 1917 av ingeniør Kjell Prøys Lund. Til sammen ga undersøkelsene og forsøkene følgende vurderinger sommeren 1917: Ved Vingelsgruva var det påvist 150-200.000 tonn malm, som kunne gi en eksportkis med om lag 1,6 prosent kobber og om lag 43,5 prosent svovel. Årsproduksjonen vart anslått til 15-20.000 tonn. Ved Fossgruva var anslaget ei beholdning på 100.000 tonn "eller ikke ubetydelig mere", som kunne gi en eksportkis på om lag 2 prosent kobber og 44-45 prosent svovel. Årsproduksjonen her vart anslått til om lag 15.000 tonn.

Planene for virksomheten hadde nok allerede før denne tid begynt å forme seg. Blant anna var det i 1916 lagt planer om bygging av ei taubane for å

frakte kisen fra Fossgruva til et oppredningsanlegg like ved en ny grunnstoll ved Vingelsgruva. Malmen fra denne skulle fraktes ut enten med ei lita elektrisk bane eller med hestesporvei, og med transportbånd inn i oppredningsanlegget. Så skulle den ferdige eksportmalmen fraktes med ei anna taubane ned til Tolga, for overlasting til jernbane og transport enten til Trondheim eller ei havn ved Oslofjorden. Endestasjonen for denne taubana var like sør for Tolga jernbanestasjon. Arbeidet med avtaler med grunneiere for byg-

Kjell Prøys Lund si tegning fra desember 1917 av oppredningsanlegget som var tenkt bygd i Vingelen. Bygninga ville bli om lag 80-85 meter lang nedover lia, fra nedenfor skeidehuset ved stollåpninga, bygd i flere trappetrinn (buene i tegninga er takene på de forskjellige delene av bygget). Repro: Nordøsterdalsmuseet.

Restene av turbinen ved kraftanlegget i Vangrøfta. Foto: Jon Holm Lillegjelten.

ging av taubanene var godt i gang, og taubanetraseen vart uthogd over Vangsåsen, ei glenne i skogen som har vært tydelig å sjå inntil for få år sia.

Oppredningsanlegget skulle bygges like nedenfor den nye grunnstollen ved Vingelsgruva. Foreløpige beskrivelser og tegninger av dette anlegget forelå fra ingeniør Kjell Prøys Lund i desember 1917. Det skulle bestå av et skeidehus rett ned for stollåpninga, og nedenfor dette et stort bygg med knusere og vaskeri. Det hele ville blitt et etter tida imponerende anlegg nedover lia, fra like under stollnivået på 809 moh og ned til 765 moh. Hovedbygget med to produksjonslinjer skulle være om lag 85 meter langt.

Virksomheten ville kreve atskillig elektrisk kraft, og det vart derfor også arbeidet med planer for kraftutbygging.

Dette omfatta både Vangrøfta, og ikke minst ei utbygging av Erlifossen og Eidsfossen i Glåma, med tilhørende kraftledninger til gruvene og oppredningsanlegget. I Vangrøfta var det allerede i 1910-11 bygd en liten kraftstasjon, og med forbedringer skulle denne forsyne Fossgruva med nødvendig elektrisk kraft, mens ett av alternativene i Glåma skulle skaffe kraft både til Vingelsgruva og taubana.

For å kunne realisere denne utbygginga, kjøpte selskapet også en del eiendommer, særlig i Vingelen. Ei tomt vart kjøpt i Røslia litt sørafor det planlagte oppredningsanlegget. Der vart det bygd et hus som rommet både kontor og bolig til ingeniøren, som var driftsbestyrer. Dette staselige huset gikk under navnet Villaen, og skal være det første bolighuset utenom gardsbruk i Vingel-

Den staselige villaen som vart bygd i Vingelen inneholdt både kontor og bolig for driftsingeniøren. Etter andre verdenskrig vart den solgt og gjenoppsatt i Holmenkollåsen. Personen lengst til venstre er byggmester Trond Røst (Trond Tøresen Røste), så ingeniør Arne Bugge, og Knut Nygjellen med barna Amund og Johan. Ytterst til høyre er Peder Jensen Røe.

Fotograf ukjent, repro: Vingelen kirke- og skolemuseum / Nordøsterdalsmuseet VMT64003.

len. Huset var tegna av arkitekt Erling Nielsen, og byggmester var Trond Røst, Tolga. Huset var sommeren 1915 på det nærmeste ferdig. Kontrakta fra desember 1914 hadde en byggesum på 7.150 kroner, men det var dyrtid, og i regnskapet i 1917 ser en at huset har kosta vel 17.000 kroner. Litt lenger nord vart det erverva grunn med tanke på boliger til arbeiderne. Dessuten hadde en på hånda tomt til oppredningsanlegget og taubanestasjonen, og likeså på grunn til dam for avklaring av vaskeriavgangen. Ei oversikt over Glommendalens Kisgrubers eiendommer pr. 31.12.1938 viser at selskapet da med stort og smått fortsatt eide 15 bruksnummer i Vingelen. Også ved Fossgruva kjøpte selskapet nødvendige arealer.

Første året var det før nevnte ingeniør Arne Bugge som leda arbeidet. Han forlot Vingelen ved månedsskiftet

Driftsleder var bergingeniør Oskar Fredrik Graff. Bildet er tatt i 1919, altså på den tida han var i Vingelen.

Fotograf ukjent, repro: Oskar Fredrik Graff (barnebarn).

juli-august 1915. Så ser det ut til at stigeren ved Vingelsgruva, Andreas Bakken, leda virksomheten et knapt år, til gruveingeniør Oskar Fredrik Graff kom. O. F. Graff, som han vanligvis tituleres eller skriver sjøl, vart ansatt fra 1. mai 1916 med ei årslønn på 4000 kroner.

Oskar Fredrik Graff var født på Hamar i 1886. Faren var jurist og senere amtmann i Finnmark Truels Wiel Graff. Oskar Fredrik vart uteksaminert som bergingeniør fra Freiberg Bergakademi i 1910, og arbeidet ved flere gruver både i Norge og utlandet. Han gifta seg i 1921 med Dagny Aasenhuis fra Frol, og sønnen Oskar Fredrik er født i Vingelen samme året. Familien flytta fra Vingelen i 1922.

Det er tydelig at Vingelen var tenkt som "hovedbølet" for AS Glommendalens Kisgrubers virksomhet. Der skulle oppredningsanlegget ligge. Og der vart det som nevnt bygd en staselig villa for driftsbestyreren.

Den nyere virksomheten i Vingelsgruva

Ingeniør Arne Bugge skrev flere rapporter, mest om Vingelsgruva, i 1913-14. Og da stormaktene begynte å ruste seg til krig, økte det etterspørselen etter metaller. Med bedre metallpriser vart gruva mer interessant, og i 1914 fikk som nevnt overdirektør Holm Holmsen håndgivelse på "Vingelens grubefelt" fra AS Dovre. Det vart starta undersøkelser om våren, og en fant utsiktene for drift såpass gode at AS Glommendalens Kisgruber vart etablert og overtok gruva i 1917. Kjøpesummen for "Vingelen Grube med Berghalde" var

50.000 kroner. Selger var da et selskap som het AS Vingelen, som var etablert i 1907 og hadde overtatt rettighetene fra AS Dovre, antageligvis i 1914 eller 1915. Allerede i februar og mars 1916 vart det kjørt knapt 2400 tonn svovelkis fra Vingelen gruve til Tolga stasjon, det meste av dette fra eldre berghalder. Ellers er det ikke så klare tall over produksjonen fra den virksomheten som vart drevet.

AS Glommendalens Kisgruber drev oppfaringsarbeider fram til 1920. Først vart en 400 meter lang stoll drevet inn fra øst på nivå 90 meter under gruveåpningene oppe på Gruvvola. Arbeidet med denne stollen var begynt før håndgivelseskontrakta vart signert 23. juli

Ved nystollen vart det oppført noen bygninger. Nærmest stollen var det ei smie, der essa på bildet fortsatt vises, og et maskinhus med motor og kompressor. Videre sørover var det ei spisebrakke og et vaskerom. Alt dette var tydeligvis bygd sammen sørover den lille flata sør for stollinngangen, som går inn til venstre i bakgrunnen. I dag vises stort sett bare grunnmurene, i tillegg til fundamentet til motor og kompressor, samt essa i smia.

Foto: Arild Alander / Nordøsterdalsmuseet.

Den nye grunnstollen ved Vingelsgruva vart trolig påbegynt i 1918. Den skulle bli 800 meter lang og treffe malmen knapt 200 meter under dagen inne i Gruvkletten. Men stollen vart kun inndrevet om lag 100 meter før virksomheten stansa i 1920. Åpninga er delvis gjenrast, men vises i øvre veikanten på sæterveien mot Vingelsætra. Tippene med masse fra stollen ligger på yttersida av veien. Foto: Arild Alander / Nordøsterdalsmuseet.

1914, og visstnok er den påbegynt inndrevet allerede på 1800-tallet. Men den kalles gjerne midtstollen eller oftest ny-stollen, dette i motsetning til gammelstollen i nordsida av Gruvvola. I januar 1916 rapporteres at stollen er inndrevet 377 meter. Da var det også oppført ei smie og et maskinhus med spisebrakke ved stollinngangen. Det var også oppført funksjonærbolig, den såkalte Villaen, og anlagt en 2 kilometers kjørevei fra bygdas setervei. Seinere vart det bygd stall ved Villaen, dynamitthus ved gruva, og et vaskerom i flukt med brakkebygninga, samt et skeideskur. Høsten 1917 var det bygd ny telefonlinje til Tolga sentral.

Diamantboringer viste malm ned til 215 meters dyp. Derfor vart en ny grunnstoll påbegynt, trolig i 1918, 100

meter under den ovenfor nevnte stollen. Denne nye stollen skulle bli omlag 800 meter lang der den nådde inn på malmen, men den vart kun inndrevet om lag 100 meter før virksomheten stansa. Åpninga er delvis gjenrast, men den kan sees i øvre veikanten på sæterveien mot Vingelsætra, ikke så langt opp fra bommen. Tippene med uttatt berg ligger på yttersida av veien. I 1918 var det bygd 1,5 kilometer mer vei og anskaffa en større kompressor ved Vingelen gruve. Virksomheten dette året bestod ellers kun i driving av 25 meter i grunnstollen, samt bygging av overbygg ved stollinngangen. Året etter vart grunnstollen drevet vidare til knapt 60 meter, og i mars 1920 framgår det at den var inndrevet om lag 100 meter. Men dette året var det også, slik det ser

Oversiktsbilde av Røslia og Gruvvola i Vingelen, som viser noen av stedene knytta til gruvehistoria i området: 1: sjaktene oppe på Gruvvola; 2: Gammelstollen i nordsida av Gruvvola (bak ryggen her; vises ikke på bildet); 3: Nystollen / Midtstollen; 4: Grunnstollen; 5: Tomta til Villaen. Boligområdet for arbeiderne var tiltenkt nord for villaen (til høyre), oppretningsanlegget skulle bygges nedenfor Grunnstollen, og dam for avklaring av vaskeriavgangen skulle anlegges nedenfor dette (i dalbotnen). Foto: Nordøsterdalsmuseet / Per Arne Tollefshagen.

ut, stopp på all virksomhet ved Vingelsgruva.

Til tross for de ganske omfattende undersøkelsene, og kartlegging av malmreserver på 150-200.000 tonn, vart det altså aldri igangsatt ordinær drift. Selskapet holdt ved like sine rettigheter ved stadig å fornye fristbevingene på alle forekomstene. Og det hadde folk som holdt tilsyn med anlegg og eiendommer. Embret Lieng var tilsynsman i mange år. Litt utstyr vart solgt, men det fortelles også at bygdefolk begynte å hente ting fra gruveområdet, ikke minst under krigen, da det var knapphet på det meste. [foto: Røslia]

Folldal Verk AS, som hadde overtatt rettighetene i Vingelen, viste interesse for forekomsten og foretok geofysiske målinger fra helikopter og gjennomførte noe diamantboring i 1983. Men

heller ikke dette førte til funn av drivverdige forekomster.

Gruveåpningene i området er i dag ikke tilgjengelig. Stollåpningene er rast igjen, og de to sjaktene oppe på Gruvvola vart gjenfylt med materiale fra tippaugene i 1970-åra. De gjenværende tippaugene oppe på fjellet består i stor grad av utskeidet malm. Noe mer kobberrik malm er utskeidet nede ved nystollen (midtstollen).

Den nyere virksomheten i Fossgruva
Overdirektør Holm Holmsen inngikk på vegne av Sulitelma Aktiebolag avtale med H & F Bachke ved årsskiftet 1914-15 og fikk håndgivelse på gruva. Det vart foretatt undersøkelser og ei fortsatt mindre drift, hvorpå AS Glommendalens Kisgruber overtok i 1917. Kjøpe-

Anlegget ved Fossgruva fotografert en del år etter nedleggelsen. Heishuset til høyre, og skeidehuset. Fotograf ukjent, repro: Jon Holm Lillegjelten.

summen for gruva ”med tilhørende mutinger, anmeldelser, vandfald, kraftstation, huse og andre anlegg, maskiner og grubeinventar” var på 150.000 kroner.

I februar og mars 1916 vart det kjørt vel 600 tonn kis fra Fossgruva til Os stasjon. Gruva var fra før om lag 75 meter djup, og vart i 1916 drevet ytterligere 70 meter ned. Kisen vokste i djupet og vart av bedre kvalitet. Optimismen var nok stor, og i 1917 påbegyntes en ny grunnstoll nede i dalen nord for sjaktåpninga, på nivå 80 meter under denne.

I 1918 vart det oppført ny stigerbolig nede ved elva nedafor gruva, tegna av før nevnte arkitekt Erling Nielsen. Denne boligen vart, som i Vingelen, kalt Villaen. Her var det innlagt lys og vatn, og det var bad med vannklosett! Huset vart revet midt i 1970-åra.

I 1918 vart det også bygd vei fra stigerboligen til brostedet ved Moseng seter. Året etterpå vart det bygd bru

over Vangrøfta, ny turbin vart montert i kraftstasjonen, og det vart gjort utbedringer ved inntaktsdammen. Virksomheten dreide seg det året ellers om driving av grunnstollen, som ved årets utgang var inndrevet 43,5 meter. Ved stollinngangen var det bygd en solid sten- og tømmeroverbygning, og kompressorhuset og maskineriet var flytta ned til stollen og montert der. Grunnstollen vart kun inndrevet om lag 100 meter før virksomheten opphørte i juli 1920.

Bergingeniør Ferdinand P. Egeberg skrev i 1941 en rapport ”Gruver og skjerp ved Os i Østerdalen”, som hovedsakelig dreier seg om Fossgruva. Rapporten inneholder også planer for drift av denne. Konklusjonen er imidlertid at det er en liten forekomst med lang transportvei. Det eksisterende veinettet tillater ifølge Egeberg ikke tungtransport. Og både transporten og kraftspørsmålet må løses ved å finne

muligheter for felles drift av flere gruver i området, påpeker han.

Under krigen hadde tyskerne planer nettopp for drift av flere gruver i Dalsbygda, samt Hessjøgruva og Vingelsgruva. Disse skulle knyttes sammen med taubaner, som skulle transportere kisen til et felles flotasjonsanlegg ved jernbana to kilometer sør for Os. Men planene vart aldri realisert.

Det vart altså aldri noen ordinær gruvedrift i Fossgruva. Etter at virksomheten stoppa opp, også her i 1920, hadde stiger Halvard Johnsen lønn for et visst oppsyn med gruvene og anleggene til aller sist i 1940-åra. Han bosatte seg på Os.

Alle gruvealningene vart gjenfylt i 1981, og veltene vart delvis planert ut.

Forhåpningene som ikke ble noe av
Sulitelma Aktiebolag drev altså oppfaring og undersøkelserdrift i Vingelsgruva og Fossgruva i noen få år. Også etter at AS Glommendalens Kisgruber var stifta og for så vidt overtok i 1917, var det Sulitelma Aktiebolag som stort sett stod for det økonomiske, med utredning av utgiftene. AS Glommendalens Kisgruber var nystifta og uten noen økonomisk ryggrad, og var jo dessuten som datterselskap å regne. Sulitelma Aktiebolags kostnader kommer fram som ei stadig økende gjeld i Glommendalens Kisgrubers regnskap.

Planer vart altså lagt for ei utbygging for ordinær drift, og som fortalt inngikk både taubaner og et oppredningsanlegg i disse planene. AS Glommendalens Kisgruber søkte om konsesjon på gruvene i november 1917, og herredsstyret anbefalte søknaden med visse for-

behold. Men sia vart saken liggende i departementet mens forhandlingene pågikk om kravene som myndighetene stilte, som i hovedsak dreide seg om mer norsk kontroll i forhold til andelen av aksjekapitalen og sammensetningen av styret. Men før disse forhandlingene hadde nådd fram til noe resultat, kom altså nedgangstidene etter første verdenskrig med synkende priser på kobber og svovel, og det vart aldri noe av planene.

I åra som fulgte hadde AS Glommendalens Kisgruber folk som holdt oppsyn med gruver og eiendommer, og selskapet holdt ved like sine rettigheter. Sulitelma Aktiebolag fornya for eksempel i 1926 hele 20 anvisninger i Vingelen og 8 ved Fossgruva, og i regi av AS Glommendalens Kisgruber vart fristbevillingene holdt ved like til Folldal Verk overtok selskapet og rettighetene i 1949.

Bergingeniør Ferdinand P. Egeberg fatta nok interesse for gruvene i området, og skrev som nevnt en rapport om gruvene i Os i 1941. Tre-fire år etterpå skaffa han seg aksjemajoriteten i AS Glommendalens Kisgruber og førte dermed selskapet inn under Folldal Verks kontroll. Men heller ikke dette selskapets undersøkelser førte til funn av drivverdige forekomster.

Dermed ligger gruvene der i dag som minner om tidligere tiders aktivitet. Drømmer om ny virksomhet i gamle gruver har alltid kommet og gått i takt med skiftende konjunkturer og metallpriser gjennom tidene. Så får framtida vise om drømmene dukker opp att en gang – og om det atter blir virksomhet i Vingelsgruva og Fossgruva.

Om forfatteren

Arild Alander er født i 1958 i Folldal. Han arbeider på Nordøsterdalsmuseet som bibliotekar og arkivar. Arild Alander har en stor produksjon av lokalhistoriske bøker og artikler bak seg.

Ordliste

- Berghald: haug av masse fra gruva (gråberg og fattig malm).
- Dagen: oppe på bakken (ute i det fri).
- Diamantboring: kjerneboring (for å undersøke/kartlegge berggrunnen).
- Erts: bergart el. mineral som inneholder tungt metall.
- Gruve: bergrom utbrudt for å utvinne metaller/mineraler/bergarter (underjords el. dagbrudd).
- Kis: sprø svovel- og arsenertser, f.eks. svovelkis el. kobberkis.
- Malm: bergart som inneholder mineraler i økonomisk drivvedige mengder.
- Minering: bergbryting ved hjelp av sprengstoff.
- Muting: ervervelse av rett til å undersøke en forekomst av mutbare malmer/mineraler, kalles i dag undersøkelsesrett.
- Oppfaring: driving av nødvendige orter og synker for nøyaktig kartlegging av malmen, og tilrettelegging for bryting/utdriving av den.
- Oppredning: metoder for å skille gråberg fra verdigfull malm.
- Ort: horisontal drift/gang nede i gruva (går ikke ut i dagen).
- Røsking: graving av grøft ned på berggrunnen for undersøkelse av denne.
- Sjakt/skakt (lodd- el. skrå-): loddrett el. steil gruvegang som starter i dagen (ellers blindsjakt).

- Skeiding /sjeiding: manuell metode for å skille gråberg fra verdifull malm.
- Skift (el. skikt): arbeidsdag.
- Skjerping: graving etter malmer el. erts på annen manns grunn.
- Stiger: arbeidsleder i bergverksnæringa.
- Stoll (stull): vannrett gruvegang som starter i dagen.
- Strosse: sted i gruve hvor malm brytes (el. har vært brutt).
- Synk: loddrett drift/gang
- Vasking: metode for å skille gråberg fra verdigfull malm ved hjelp av vatn.

Kilder

- Arkiv: AS Glommendalens Kisgruber. Oppbev. Stiftelsen Folldal Gruver
- Malmdatabasen ved Norges geologiske undersøkelse (Internett)
- NGU: diverse rapporter (oversikt i Malmdatabasen, se over)
- Kaasin, Stein: Gruver og skjerp i Vingelen. Natur og kunnskapsturisme. Høgskolen i Hedmark. 2004
- Bækkelund og Kalvatn: Folldal Verks historie ca. 1745 – 1993 (Bygdebok for Folldal bd. IV). 1998
- Eggen, Eystein: Vingelen. Sogeminner frå heimbygda. 1968
- Storhaug, Grete: Et kulturminne – Gruvvola. I: Tøllånøta, julenr. 1997.
- Lillegjelten, Jon Holm: Fossgruva. I: Hembygda 2006.
- Informanter: Kirsti Jordet/Vingelen Kirke- og Skolemuseum, Oskar Fredrik Graff, John Holm Lillegjelten.